

**İSLÂM DÜŞÜNÇESİNDE
ELEŞTİRİ KÜLTÜRÜ
ve TAHAMMÜL AHLÂKI**

التراث النقدي وأخلاق التسامح في الفكر الإسلامي
(الندوة الدولية)

**THE CRITICISM CULTURE AND MORALITY OF
TOLERANCE IN ISLAMIC THOUGHT
(INTERNATIONAL SYMPOSIUM)**

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN : 978-605-7619-53-2 (II. Cilt)

ISBN: 978-605-7619-51-8 (Tk)

Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 26
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 95

Kitabın Adı

İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı

Koordinatörler

Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT - Prof. Dr. Abdülcelil BİLGİN

Editörler & Organizasyon

Dr. Öğr. Üyesi Mahsum AYTEPE

Dr. Öğr. Üyesi Teceli KARASU

Yayına Hazırlayan

Arş. Gör. Şaban ARGUN

Son Okuma:

Arş. Gör. Ahmet Numan ÜNVER - Arş. Gör. Muhammed Ali ACAR

Arş. Gör. Nuray SARMAN

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı:

Seçil Ofset

100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi

4. Cadde No: 77 Bağcılar / İstanbul

Sertifika No: 99403

1. Basım

Aralık 2019 / 1000 adet basılmıştır.

İletişim Adresi:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 - Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr - siparis@ensarneyriyat.com.tr

MÜSLÜMAN BİR SANATÇI OLARAK RASİM ÖZDENÖREN'İN ELEŞTİRİ ANLAYIŞI

Mehmet ÖZGER*

Müslüman Bir Sanatçı Olarak Rasim Özdenören'in Eleştiri Anlayışı

Rasim Özdenören, en az yarım asırdan beri edebiyat ve sanat üzerine kafa yormuş, bir yandan edebi ürünler ortaya koyarken öte yandan sanatın teorik boyutu hakkında eleştirel yazılar yazmıştır. *Ruhun Malzemeleri*, *Yazı, İmge ve Gerçeklik*, *Köpekçe Düşünceler* adlı kitapları doğrudan edebiyat eleştirisi alanında yazdığı kitaplarıdır, bunlara ek olarak *Düşünsel Duruş* adlı kitabında da düşünsel bir problem olarak edebiyatı ele alır.

Özdenören, öncelikle "Bir Edebiyatın Kimliğini Belirlemek" adlı yazısında edebiyatı, içinde yetiştiği ortama göre konumlandırır, bundan sonra o kültür içindeki edebiyat ve eleştiri anlayışını tanımlamaya geçer. "Edebiyatın kimliğini tespit ederken o edebiyatın hangi kültür ortamına mensup bulunduğu öncelik atfederek bir karara varıyorsak o edebiyatı niteleyecek sıfatın belirlenmesinde de o kültürün adını seçeceğimiz tabii ve aşikârdır; öyleyse İslami bir kültür ortamının hâsıl ettiği bir edebiyatı nitelemek için "İslami edebiyat" diyeceğiz. Şayet önceliği kültürel ortama değil de o edebiyatı meydana getiren insana izafeten bir nitelemede bulunacaksak bu sefer de Müslüman (lar) ın edebiyatı vb. nitelemelere yer vereceğiz demektir"¹ Yazar, benzer fikirleri *Yazı, İmge ve Gerçeklik* adlı kitabında da dile getirir.²

Yazarın bütün eserleri ve yukarıdaki edebiyat tanımlaması göz önünde bulundurulduğunda kendisini İslami edebiyat olarak adlandırabileceğimiz bir edebiyat anlayışının içine konumlandığı görülür.

Özdenören, bir eleştiri zemini kurabilmek için her şeyden önce nesnel ölçütlerin gerekliliğinden söz eder. Bir eleştirinin oluşması için eleştirmen, eser ve teori üçlüsünün gerektiğini ifade eder.³ Yazar, hukuk eğitimi gördüğü için bu düşünceyi hukukçu bir bakış açısından çıkarım yapmak suretiyle elde eder. Yargıç, olay, kanun üçlemesini bir bakıma eleştirmen, eser ve teori olarak düşünür. Bununla birlikte edebî meseleler hukuktaki gibi belirgin olaylar, belirgin kanunlar ve belirgin bir otoriteye dayanmaz. Eleştirmenin eleştirmen olarak edebiyat dünyasına çıkışı belli

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, m.ozger@hotmail.com

¹ Özdenören, Rasim, *Köpekçe Düşünceler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002a, 65.

² Özdenören, Rasim, *Yazı, İmge ve Gerçeklik*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002b, 104.

³ Özdenören, Rasim, *Köpekçe Düşünceler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002a, 75-78.

bir yazı çalışmasından sonra, edebiyat dünyasında kabul edilmesine bağlıdır, üstelik eleştirmenin dünya görüşü, teknik anlamda eleştiriye bakışı vb. unsurlar nesnel bir tavır geliştirmesinin önündeki engellerdir. Aynı sıkıntılar edebî eser ve yine eleştiriye yön verecek teoriler için de geçerlidir.

Edebiyat teorisi alanında genel geçer kuramlar şunlardır: Yansıtma Kuramı (Platoncu ve Aristocu görüşler, Marksist Edebiyat Kuramı), Anlatımcı Kuram (sanat duyguların anlatımıdır, Tolstoy'un kuramı), Okur Merkezli Kuramlar (Duyusal Etki kuramı, Alımlama Kuramı), Avangard Edebiyat Kuramı, Özdeşleyim Kuramı, Soyutlama Kuramı, Psikanalitik Edebiyat Kuramı, Fenomenolojik Edebiyat Kuramı, Ontolojik Edebiyat Kuramı, Varoluşçu Edebiyat Kuramı, Rus Biçimciliği ve Yapısalcılık, Göstergibilimsel Edebiyat Kuramı, Postmodern Edebiyat Kuramı, Metinlerarasılık Kuramı, Feminist Edebiyat Kuramı, Hermenötik Edebiyat kuramı, Açık Yapıt Kuramı.

Bu kuramların her biri edebiyat teorisi anlamında dünya çapında birer kuram olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Özdenören'in eleştiri anlayışı bu kuramlardan biri ile tam olarak örtüşmez. Kendisini İslami edebiyat içerisine yerleştirence, doğal olarak, din olan İslam'dan çok İslam estetiği bakımından İslam'ın öğretilerinin ele alınması gerekir. Yazarın İslam düşüncesinden neşet eden İslam sanatı ve estetiğini bir kuram olarak kabul ettiğini ve eleştirel bakışını da buna göre oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Özdenören'in üzerinde durduğu bazı problemleri sorular halinde başlıklandırarak ele aldığımızda şu sorulara cevaplar aradığını görürüz.

İslam'a göre her konu işlenebilir mi?

Yazar, öncelikle içinde yetiştiği edebiyat anlayışını tanımlarken kültürel ortama göre tanımlama gereği duymakta çünkü edebiyata temel kaynaklarını sağlayan asli unsur İslam dini olmuştur. Bu konuyu belki de Türkiye'de ilk olarak ortaya atan sanatçı Özdenören'dir. İslami edebiyat tanımlaması mümkün müdür, gibi tartışmalara 1982 yılında yazdığı "İslami Edebiyat Tartışmaları" başlıklı yazısında değinmiştir.⁴ Özdenören'e göre Müslüman bir sanatçının yazdığı her eser İslami edebiyat başlığı altında değerlendirilmeyebilir ancak Müslüman bir sanatçı Müslüman hassasiyetini taşıyacağı için işlenen konu ne olursa olsun, bu ürünlere Müslümanca ürünler denebileceğini ifade eder. Burada özellikle vurgulanan, Müslüman sanatçının mutlaka konu olarak İslami bir konuyu işlemesi zorunluluğunun olmayışıdır. Çünkü bugün Müslüman tanımlaması, İslami bir kültürel ortamın yokluğundan dolayı geçmiş zamana kıyasla sorunlu bir tanımlama olacaktır. "Söz konusu ürünlerin içinde yaşanılan dünyada bir nesnel karşılığının bulunmayabileceğini" ve fakat bunun bir "kaçış edebiyatı" olacağının da anlaşılması gerektiğine vurgu yapar.⁵ Gerek konu olarak İslami konular olsun gerekse İslam dışı bir konu olsun

⁴ Özdenören, Rasim, *Ruhun Malzemeleri*, İstanbul: Risale Yayınları, 1986, 36.

⁵ Özdenören, Rasim, *Köpekçe Düşünceler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002a, 69.

yazarın İslami bir tavır alışı varsa İslami olarak kabul etmek gerekir.⁶ Buna göre Müslüman bir sanatçının İslam'ın belirlediği şartlar dâhilinde varlığı ele aldığı var sayılarak ele aldığı her konu İslamidir denebilir.

İslam estetiğinin kuralları oluşurken geleneksel anlatım biçimleri üzerinde şekillenmiştir. Günümüzde yazan bir Müslüman sanatçı nasıl yazacaktır?

İslam'ın çıkış yeri olan Arabistan coğrafyasında oturmuş bir edebiyat anlayışı vardır. Özellikle şiirde Arap toplumu ileri bir merhalededir. İslam'ın yayılmasıyla birlikte edebiyat İslami bir ton kazanarak devam etmiştir. İran da mevcut edebiyat anlayışına katkılarda bulunmuş, Osmanlı döneminde ise din ve edebiyat ayrılmaz bir bütün olmuştur. Tevhit, mevlit, naat, maktel-i Hüseyin gibi türlerin dışında hemen her türe İslam kendi rengini vermiştir.

Geçmişte yaşamış Müslüman sanatçılar, İslam'ın oturmuş kurumsal yapılarının olduğu dönemlerde yaşadıkları için toplum ve öğreti arasında ciddi bir ayrım olmadığından edebiyat, toplum ve düşünce dünyası birbirini tamamlamakta; sanatçı da kendi varoluşunu ve edebî yaklaşımını hazır sitemin içinde bir yere konumlandırmaktaydı. Tanzimat sonrasında özellikle 1923 sonrasında değişen toplumsal ve düşünsel yapı, Müslüman sanatçının kendini ve eserini oluştururken inançları ile arasındaki bağı sorgulamasına sebep olur. Özdenören, yaşanan durumu "*kültür boşluğu*"⁷ olarak niteler ve Müslüman sanatçının doğal ortamından ayrı kalmakla dezavantajlı bir konumda olduğunu söyler. Bu sebeple "*Müslümanların günümüzde verdikleri edebiyat ürünlerinde eleştirel tavır, İslami duyarlıktan daha baskın biçimde yansımaktadır*"⁸ der. Yazarın eleştirel tavır dediği, özellikle Nuri Pakdil ve "yerli düşünce" fikrinin takipçileri; Sezai Karakoç ve "Diriliş" düşüncesi takipçilerinin Batıcılık, Tanzimat, Cumhuriyet dönemiyle gelen ve İslam düşüncesi ile uyuşmayan birçok uygulamaya karşı gösterilen tepkilerini içerir. Sezai Karakoç'un "Masal" şiiri, *Hızır'la Kırk Saat*, *Leyla ile Mecnun* gibi eserleri, eleştirel denemeleri; Nuri Pakdil'in eserlerinin kahir ekseriyeti; Rasim Özdenören'in özellikle *Gül Yetiştiren Adam* romanı ve öykülerinin bir bölümü; Akif İnan'ın şiirleri, Arif Ay'ın şiirleri söz konusu eleştirel tavra örnek metinlerdir. Günümüzde üçüncü kuşağına ulaşan bu akımın eleştirel tavrında büyük bir değişimin olduğu söylenemez. Mehmed Akif'in eleştirel tavrından bugüne kuşbakışı bakıldığında süregelen ciddi bir Batı karşıtlığının olduğu görülür. Gerek Rasim Özdenören'in gerekse İslami edebiyat olarak tanımlanabilecek bu edebiyat anlayışının takipçileri İslam estetiğinden çok tepkisel tavır üzere eser vermişlerdir. Günümüzde yazan Müslüman sanatçılar bir yandan modernizmin açmazları ile uğraşırken ona tepki gösterirken Müslüman bir duyarlılıkla bunu yaptıkları için yazdıklarının İslami olduğu tahayyül edilebilir

⁶ Özdenören, Rasim, *Ruhun Malzemeleri*, İstanbul: Risale Yayınları, 1986, 51.

⁷ Özdenören, Rasim, *Ruhun Malzemeleri*, İstanbul: Risale Yayınları, 1986, 62.

⁸ Özdenören, Rasim, *Ruhun Malzemeleri*, İstanbul: Risale Yayınları, 1986, 63.

ancak bu eserler, geleneksel dönemdeki gibi kesin çizgilerle ayrılmış bir edebiyat olmayacaktır. Dolayısıyla Müslüman bir sanatçı şu ilkelere bağlı olarak edebî metin ortaya koyacaktır demek çok zor. Bunun bilincinde olan Özdenören de Müslüman sanatçının geleneksel dönemdeki şartlara sahip olmadığı için modernizme tepki doğrultusunda eserler verdiğini söylemekle birlikte nasıl eser vereceğini söylemez. Bununla birlikte ilk soruda çok genel bir ifadeyle Müslüman duyarlılığıyla yazıyorsa her yazdığının İslami olduğu fikrini ileri sürmüştü. Buna göre günümüzde yazan Müslüman bir sanatçının İslam'ın öğretilerini biliyor olduğunu varsayarak yazdığı her metnin duyarlılık şartıyla İslami olacağını söylemek mümkün.

3. Müslüman bir sanatçı Batı'ya düşman mı olacak?

Batı; Rus, Uzak Doğu ve Orta Doğu halkları için olduğu kadar Türk edebiyatı için de bir sorunsal olarak hâlâ varlığını sürdürüyor. Batılılaşma, genel olarak Tanzimat'la birlikte kültürel olarak gündemimizde yer etmiştir. Batı'nın kültür ve edebiyatımızda ne kadar ve nasıl yer alacağı tartışılmıştır. Bununla birlikte gerek Akif gerekse sonra gelen Müslüman sanatçılar Batı'yı tamamen reddetme yoluna gitmemişlerdir. Özellikle Rasim Özdenören için teknik olarak Batı'lı yazarlar önemli birer model olmuştur. Özdenören için Faulkner ve Dostoyevski'nin eserleri başucu kitaplarıdır. Nuri Pakdil'in, Sezai Karakoç'un çevirilerine bakıldığında Batı'ya körü körüne bir düşmanlıkla bakılmadığını ancak eleştirel bakıldığını, Batı'nın emperyalist yaklaşımına, eurocentrik düşünce biçimine karşı olmakla birlikte Batı'nın düşünsel ve edebî birikiminden sonuna kadar faydalanıldığı açıktır. Özdenören, edebiyat eleştirisi açısından İslami bir çerçeve çizdikten sonra kendini kısıtlamaz, Batı'nın bilimsel, kültürel ve edebî birikiminden faydalanma yoluna gider.

4. İslam'da trajik fenomeniyok mudur?

Birçok Müslüman sanatçı İslam'da trajik duygusunun olmadığını açıkça belirtmiştir. Mustafa Kutlu, Turan Koç, Beşir Ayvazoğlu bu konuda fikir beyan etmişlerdir. İslam estetiği hakkında yazan az adam olduğu hesaba katıldığında, saydığımız üç ismin de İslam'da trajik düşüncesinin olmadığı yönündeki kanaati önem arz etmekle birlikte Özdenören, bu fikre karşı çıkar. Ona göre İslam'da bir tür olarak, teknik anlamda trajedi olmasa bile, trajik durum her şekilde yaşanır. Hallac-ı Mansur olayı ya da Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek istemesini bir trajik durum olarak kabul eder.⁹ Hallac-ı Mansur'un şeriat-hakikat ikilemi, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek ve Allah'ın emri arasında yaşadığı ikilem trajik bir durumdur. Hz. İsmail'in oğlunun yerine koç gönderilmesi, Rene Girard'ın tabiriyle "ikame kurban" meselesi, trajik durumun yaşanmadığı anlamına gelmez. Özdenören'e göre Hz. İbrahim, koç gönderilene kadar, trajik durumu yaşar.

Yukarıda bazı sorularla Rasim Özdenören'in İslami edebiyatın bazı hayati sorunsallarına verdiği cevapları sıraladık. Yazarın eleştiri üzerine fikirlerine geçebiliriz. Yazar, eleştiri kavramını şu şekilde tanımlamıştır: "*Eleştirme, belirli kastlarla*

⁹ Özdenören, Rasim, Köpekçe Düşünceler, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002a, 90.

çerçevesinde bir esere yaklaşarak ve gene aynı kastaslar çerçevesine bağlı kalarak söz konusu eseri değerlendirmek demektir"¹⁰ Özdenören, birçok yazısında eleştiride ölçütlerin olması gerektiğine vurgu yapar. Bu sebeple Nurullah Ataç'ın eleştiri anlayışını, beğendim beğenmedim şeklinde yaptığı ve kistası olmadığı için tenkit eder. Ataç'ın yaptığı eleştiri öznel eleştiri olarak edebiyat tarihinde isimlendirilmiştir.

Özdenören, ölçütlerin gerekliliğini vurgulayarak nesnel eleştiriye öncelendiğini göstermiş olur. Nesnel eleştirinin olabilmesi için gerekli bazı ölçütler olması gerekir. Yoksa, eleştiri keyfi olur ve bir şekilde Nurullah Ataç'ın yaptığı gibi; bunu beğendim, şunu da beğenmedim demekle öznel eleştiri yapılmış olur. Yazar, nesnel eleştiri için T. S. Eliot'ın "nesnel karşılık" kuramını önerir. "Gerçekliğin anlaşılması Açısından T. S. Eliot'ın 'Nesnel Karşılık' Kuramı ve Hamlet Eleştirisi" adlı yazısında Eliot'ın bu kuramını Hamlet eleştirisi üzerinden tartışır. Eliot'ın bu kuramı bir eserin iç tutarlığını, kurmaca ise eserin tip ya da karakterlerinin davranışlarını, olayın kurgusunu nesnel bir sebebe bağlama gayesi güder.¹¹ Bu kuram, şiirde duyguların, coşumların okuyucuda da benzer bir karşılık bulabilmesi için duyumlara hitap eden bir fon oluşturması gerektiğini ileri sürer. Şiirde kullanılan nesnel, mekân vb. unsurlarla şairin vermek istediği duygu okuyucuda da karşılığını bulur.¹²

Özdenören, Eliot'ın nesnel karşılık kuramından yola çıkarak Müslüman bir sanatçının yazarken Müslümanca bir tavır geliştirmesini "öznel karşılık" olarak ifade eder: "T. S. Eliot, kuramına nesnel karşılık (objektivecorrelation) adını veriyor ve bununla, eserde dile getirilmiş olan gerçekliğin dış dünyada bir karşılığı (correlation) bulunup bulunmadığını araştırıyordu. Biz, yazarın Müslümanca zihinsel donanımının yeterli olup olmadığını bilmek istiyoruz. Şöyle ki, dış görünüşü itibarıyla İslami malzemeler kullanılmış olmakla birlikte (örnekse Dante'nin İlahi Komedya'sı veya Picasso'nun İslami hat sanatına benzeterek yaptığı tablolar), bizce bu malzemelerde içselleştirilmiş olan ruhun İslami mi, yoksa İslam dışı mı olduğu hususu önem kazanıyor. Nitekim ne Dante'nin eserine, ne Picasso'nun çizimlerine İslami eser diyebiliyoruz. Malzemeler İslami olmakla birlikte, bu eserler İslam dışı bir kültürün (Hıristiyanlığın) ürünü sayılır, çünkü o kültürün ruhuyla yapılmıştır"¹³ Özdenören, işlenen konunun İslami olup olmamasına değil, edebiyat eleştirisinde ve hermenötikte yazarın niyeti olarak tanımlanan niyetin, İslami bir öz taşıyıp taşımadığına bakar. Yazarın niyetinde İslami bir duyarlılık var ise, esere İslami bir eser demek mümkün olacaktır. Yazarın niyetine Özdenören, T. S. Eliot'tan mülhem öznel karşılık ifadesini kullanır.

¹⁰ Özdenören, Rasim, Ruhun Malzemeleri, İstanbul: Risale Yayınları, 1986, 189.

¹¹ Özdenören, Rasim, Ruhun Malzemeleri, İstanbul: Risale Yayınları, 1986, 197.

¹² Çobanoğlu, Şaban, "Şiirsel Bir Dekor Olarak 'Nesnel Karşılık' Kavramı ve Necip Fazıl Kısakürek'in 'Bacalar' Şiirinde Yansımaları", Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Y: 2, S: 4, (Temmuz-Aralık 2010): 127-140.

¹³ Özdenören, Rasim, Düşünsel Duruş, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010, 191.

SONUÇ

Rasim Özdenören, Müslüman sanatçının İslami olmayan bir ortamda eserlerini yazmak zorunda oluşunu bir dezavantaj olarak görür. Bu durumda eserini yazacak Müslüman sanatçının, kendi zamanının sorunlarıyla baş edebilmek için Müslümanca bir tavır geliştirmek zorunda olduğunu, bunu da İslam'ın özünü eserlerinde işleyerek yapabileceğini belirtir. Bir eserin İslami olması, konusunun İslami konular olması değil, öz olarak İslam öğretisini terennüm etmesi ya da İslam'ın özüne uygun şekilde işlenmesi anlamına gelir.

Keyfi ya da öznel eleştiriye karşı çıkan yazar, T. S. Eliot'ın "nesnel karşılık" kuramından yola çıkarak, Müslüman sanatçının Müslümanca tavrı için "öznel karşılık" terimini geliştirir. Buradan Müslüman sanatçının İslam öğretisini ve kültürünü içselleştirdikten sonra, bu bakışla ele aldığı her konunun İslami bir eser olarak kabul edileceği fikrine ulaşılabilir.

KAYNAKLAR

Çobanoğlu, Şaban, "Şiirsel Bir Dekor Olarak 'Nesnel Karşılık' Kavramı ve Necip Fazıl Kısakürek'in 'Bacalar' Şiirinde Yansımaları", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Y: 2, S: 4, (Temmuz-Aralık 2010): 127-140.

Özdenören, Rasim, *Düşünsel Duruş*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.

—, *Köpekçe Düşünceler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002a.

—, *Ruhun Malzemeleri*, İstanbul: Risale Yayınları, 1986.

—, *Yazı, İmge ve Gerçeklik*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002b.